

نظریه‌ای برای فهم چیستی و چگونگی تحقق الگوی اسلامی ایرانی از «حکمرانی مطلوب»

محمد محمودی کیا^۱

چکیده

تلاش برای پیاده‌سازی الگویی کارآمد از حکمرانی مبتنی بر فرهنگ سیاسی اسلامی - ایرانی و ارزش‌های بومی همواره یکی از دغدغه‌های اندیشمندان مسلمان بوده است. بر این اساس، کوشش‌های نظری فراوانی برای نیل به این مقصود انجام پذیرفته که در قالب نگارش ده‌ها عنوان مقاله، کتاب، و پژوهش‌های دانشگاهی انتشار یافته است. با این وجود، همچنان وجود کژکارکردی‌های نهادی و ساختاری همچنان پاشنه آشیل تحقق این مهم است. بر این اساس، این مقاله با کاربست روش داده‌بنیاد-روش فراترکیب به دنبال پاسخ به این پرسش است که الگوی اسلامی - ایرانی از حکمرانی مطلوب بر چه بنیان‌های مفهومی بنا شده و نظریه تبیین‌کننده آن بر چه مقولاتی استوار است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که الگوی اسلامی ایرانی از حکمرانی مطلوب بر پایه بنیان‌های مفهومی و مقولات محوری همچون «تضمین سعادت دنیوی و اخروی افراد جامعه»، «نقد نگرش تک‌ساحتی به انسان در الگوی حکمرانی خوب پارادایم غربی»، «حاکمیت خوانش اسلام فقاهتی روزآمد و خردگرا» و «لزوم تحقق الگوی دینی از مردم‌سالاری» استوار است؛ همچنین مقوله مرکزی بالاتر قابل انتزاع از مقولات مذکور را می‌توان در قالب «تحقق الگویی آرمانی مرجع از حکمرانی در پرتوی خوانشی روزآمد، مبتنی بر مقتضایات عصری، و جامع‌نگر از اسلام فقاهتی» تبیین نمود. بر همین اساس، می‌توان در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و فناورانه، راهبردهای ذیل را برای نیل به الگویی بومی از حکمرانی مطلوب ارائه کرد: اجماع‌نخبگانی بر مفاهیم، مؤلفه‌ها، غایات و مطلوبیت‌های الگوی حکمرانی اسلامی، جبران آثار سوء ناشی از برخی ابعاد فاسد فرهنگ سیاسی؛ حکمرانی کارآمد، استفاده حداکثری از تجارب بشری در عرصه حکمرانی، تمرکززدایی در ساختار سیاسی اداری کشور، ضرورت اصلاحات ساختاری و دانش‌پایه برای رشد درون‌زا، کاهش شکاف‌های اقتصادی طبقات جامعه، شفافیت‌گذار از فردگرایی به اجتماع‌گرایی از طریق تقویت جامعه مدنی، استفاده حداکثری از ابزارهای علم‌نوین در حکمرانی.

واژگان کلیدی: تحقق، الگوی اسلامی و ایرانی، حکمرانی، مطلوب، فرهنگ سیاسی

۱. استادیار، گروه اندیشه سیاسی در اسلام، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران
mahmoodikia@ri-khomeini.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

از بدو تأسیس نظام اسلامی در مدینه النبی (ص) مسئله شیوه حکمرانی و نحوه پیاده‌سازی احکام الهی در حیات اجتماعی و فردی یکی از کانونی‌ترین مسائل جامعه اسلامی تلقی شده و در طول تاریخ نیز به عنوان یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های اندیشمندان مسلمان مطرح بوده است؛ مسئله‌ای که با توجه به پیچیدگی‌های جهان معاصر و درتیدگی مسائل به یکدیگر، بر اهمیت آن افزوده است. طبعاً ظهور پر قدرت جهانی شدن و پیش از آن ظهور مدرنیسم در عرصه بین‌المللی، جهان اسلام را نیز متأثر از خود ساخته و بر اهمیت اندیشگی حول مسئله حکمرانی صد چندان افزوده است. از طرف دیگر، موضوع حکمرانی خوب یکی از مباحث نظری در حوزه سیاست‌گذاری عمومی است که توجهات بسیاری را به خود معطوف ساخته است و دانشمندان علوم اجتماعی تلاش کرده‌اند تا به نظریه‌پردازی پیرامون آن در ساحت‌های مختلف جامعه اقدام کنند. بر این اساس، افزایش روزافزون توجه جامعه جهانی به ضرورت تأسیس نظامات سیاسی کارآمد و پاسخگو در پی وقوع برخی حوادث در فضای نظام بین‌المللی پساجنگ، همچون شکست سیاست‌های توسعه در دهه ۱۹۸۰ و به‌ویژه تجربیات دشوار برنامه‌های تعدیل ساختاری، موجب گردید تا شاهد طرح ایده‌های بدیلی چون «حکمرانی خوب» در ادبیات مرتبط با حکمرانی در جهان سیاست باشیم. این نظریه که بر مؤلفه‌هایی چون پاسخ‌گویی، شفافیت، مبارزه با فساد، حکومت مشارکتی و نیز وجود چارچوب قضایی - حقوقی توانمندساز تأکید دارد، توانسته است جایگاه خود را به یکی از پربسامدترین مفاهیم سیاسی معاصر ارتقا بخشد.

در خصوص مبحث حکمرانی خوب هرچند دامنه پژوهش‌های غیرفارسی زبان، از حیث زمانی و نیز تنوع موضوعات فراوانی بسیاری دارد. با این حال، ادبیات مرتبط با حکمرانی خوب در ایران از ابتدای دهه ۸۰ شمسی به حوزه پژوهش‌های سیاسی راه یافت. بررسی پیشینه پژوهشی در این رابطه از طریق جستجوی کلیدواژه‌هایی چون حکمرانی خوب، حکمرانی شایسته و حکمرانی تعالی‌گرا، در موتورهای وب و نیز پایگاه‌های نمایه‌سازی همچون پرتال جامع علوم انسانی، مرکز اطلاعات علمی جهاددانشگاهی، نورمگز، مگیران، خانه کتاب و ایران داک حکایت از آن دارد که از ابتدای دهه ۸۰ تا کنون حجم قابل توجهی از ادبیات نظری در این زمینه به نگارش درآمده است.

این حقیقت، نشان از تلاش نظام‌مند و نیز تدقیق ابعاد مختلف نظری و کارکردی این مفهوم نزد دانش‌پژوهان و محققان داخلی دارد که ظرفیت بسیار خوبی برای طرح‌ریزی و عملیاتی کردن یک الگوی بومی و کارآمد از حکمرانی را فراهم می‌آورد. با این حال به نظر می‌رسد علی‌رغم تلاش‌های نظری فراوان در تبیین مفهومی و نیز مطالعات موردی در بخش‌های حاکمیتی، هنوز نظریه‌ای جامع و مورد اجماع از حکمرانی مطلوب ارائه نشده و علی‌رغم پیشینه و ادبیات پژوهشی موجود، در بعد عملی، دست‌آورد شاخصی در زمینه حکمرانی به عمل نیامده و سیاستمداران و کنشگران فضای سیاسی کشور هنوز هم از لزوم توجه به اصول حکمرانی مطلوب و پیاده‌سازی آن در اجزای مختلف حاکمیت هستند. لذا با عنایت به این که جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک نظام سیاسی برخاسته از تعالیم دین مبین اسلام و نیز متعلق به سنت جریان عقل‌گرای اجتهادی اسلامی که بر تلازم عقل و نقل و یا علم و دین در تنظیم روابط فردی و اجتماعی تأکید دارد، می‌بایست ظرفیت درونی خود برای ارائه یک الگو از حکمرانی ملی را به منصفه ظهور برساند. چنانچه هم‌ناظر به نقاط قوت الگوهای رایج و آزموده جهانی باشد و هم‌ناظر بر هنجارهای دینی و تمدنی خود. این تحقیق درصدد ارائه خوانشی از الگوی حکمرانی مطلوب با نگاه به ظرفیت‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت است.

۱. هدف و سؤالات پژوهش

هدف از انجام این پژوهش بررسی سازوکارها و چگونگی طرح‌ریزی و تحقق الگویی ایرانی و اسلامی از حکمرانی مطلوب است؛ از همین رو، این پژوهش با بهره‌گیری از یافته‌های پژوهش‌های موجود درصدد است تا از طریق بهره‌گیری از روش داده‌بنیاد فراترکیب یافته‌های این آثار، نظریه‌ای منسجم و فراگیر در این خصوص ارائه شود و به این سؤال پاسخ داده شود که الگوی اسلامی - ایرانی حکمرانی مطلوب چه الزامات نظری و سازوکارهای اجرایی دارد؟

۲. پیشینه پژوهش

با توجه به فرایند مورد اشاره در زمینه نحوه انتخاب مقالات در بخش روش پژوهش، مبتنی بر تمرکز مقاله بر دولت جمهوری اسلامی ایران و مبانی معرفتی مکنون در آن، تعداد کل مقالات که برای بررسی نهایی انتخاب شده‌اند، ۳۵ مقاله به شرح ذیل می‌باشد:

جدول ۱- پیشینه پژوهشی

الف- پیشینه پژوهشی مرتبط با مفهوم پردازش حکمرانی خوب
(امیدیان و دیگران، ۱۳۹۴)؛ (نصیرخانی، ۱۳۹۳)؛ (صفریان و امام جمعه زاده، ۱۳۹۶)؛ (عیوضی و دیگران، ۱۳۹۶)؛ (رضائی، ۱۳۸۶)؛ (بیگی نیا و دیگران، ۱۳۹۱)
یافته‌ها
در کشورهای آسیای جنوب غربی، ضریب متغیرهای ثبات سیاسی و اثربخشی حکومت در معادله پیش بینی سطح توسعه انسانی در رابطه معناداری قرار دارند (امیدیان و دیگران، ۱۳۹۴). با افزایش کیفیت حکومت به میزان یک درصد، رشد پنج درصدی تولید ناخالص داخلی برای کشورهای مورد مطالعه نشان داده می‌شود (نصیرخانی، ۱۳۹۳). وضعیت شاخص‌های حکمرانی خوب موجب بهبود و یا سقوط شاخصه‌ای اقتصادی در دو کشور و همچنین در قیاس با یکدیگر در دوره‌ای معین می‌شود (صفریان و امام جمعه زاده، ۱۳۹۶). حکمرانی پایدار را می‌توان به عنوان الگویی برای برون رفت از کاستی‌های حکمرانی خوب مطرح کرد که از ترکیب پارادایم توسعه به عنوان مغزافزار و حکمرانی خوب به عنوان راهکار عملیاتی سازی حکمرانی، این الگو شکل می‌گیرد (عیوضی و دیگران، ۱۳۹۶). عدم موفقیت در جذب سرمایه‌گذاری خارجی، ریشه در مخاطره بالای سیاسی در ایران دارد (رضایی، ۱۳۸۶). از میان ۲۴ شاخص شناسایی شده در حوزه الگوی حکمرانی خوب، استقلال دستگاه قضایی، با اهمیت‌ترین شاخص در دستیابی به حکمرانی خوب است. سپس شاخص های مشارکت مردم در تصمیم‌گیری، تقویت احزاب، تمرکززدایی، گسترش سازمان‌های غیردولتی (بیگی نیا و دیگران، ۱۳۹۱).
ب- پیشینه پژوهشی مرتبط با مبانی دینی حکمرانی خوب
(درزی و صدریه، ۱۳۹۴)؛ (عیوضی و مرزبان، ۱۳۹۵)؛ (علویان و زارع‌پور، ۱۳۹۶)؛ (طاهری و ارسطو، ۱۳۹۵)؛ (مبارک و آذریبوند، ۱۳۸۸)؛ (سردارنیا و شاکری، ۱۳۹۳)؛ (یوسفی و بابایی، ۱۳۹۴)؛ (شاه‌آبادی و جامه‌بزرگی، ۱۳۹۲)؛ (علینی و دیگران، ۱۳۹۳)؛ (مرشدی‌زاد، ۱۳۹۶)؛ (آهنگران، ۱۳۹۷)؛ (وفایی فرد و خراسانی، ۱۳۹۸)؛ (رضایی و توحیدفام، ۱۳۹۷)؛ (بردبار و دیگران، ۱۳۹۴)؛ (خاشعی و هرندی، ۱۳۹۳)؛ (حاتمی و عمرانی، ۱۳۹۳)؛ (میرزاپور، ۱۳۹۸)
یافته‌ها
در بین مؤلفه‌های حکمرانی خوب، سه شاخص «کنترل فساد»، «حاکمیت قانون» و «صدا و پاسخگویی» از اهمیت و اولویت برخوردار است. حکمرانی خوب در گفتمان دینی اسلامی بر ویژگی‌های معنوی، الهی و آخرت‌گرا تمرکز داشته و متأثر از سعادت اخروی است (درزی و صدریه، ۱۳۹۴). مهم‌ترین مؤلفه‌های حکمرانی خوب در اندیشه امام خمینی با الهام از آموزه‌های قرآن، سیره و سنت حکومت نبوی عبارتند از: توجه به حاکمیت قانون، مشارکت مردم، عدالت‌جویی، اعتمادسازی و پاسخ‌گویی حکومت به مطالبات مردمی (عیوضی و مرزبان، ۱۳۹۵). امکان بومی‌سازی شاخص‌های حکمرانی خوب بر اساس آموزه‌های دینی بر پایه آرای سیاسی آیت‌الله جوادی آملی و ترمیم مدل غربی آن وجود دارد (علویان و زارع‌پور، ۱۳۹۶). اسلام در عین حال که به اصل شفافیت تأکید دارد، در خصوص مبانی آن دیدگاه مشخصی دارد که این دیدگاه در موارد متعددی با نظریه حکمرانی خوب مطابقت دارد و در پاره‌ای از ابعاد نیز مغایرت دارد (طاهری و ارسطو، ۱۳۹۵). میزان اثرگذاری فاکتورهای نهادی و حکمرانی همچون حق اظهارنظر و پاسخ‌گویی، ثبات‌سیاسی، کنترل فساد، حاکمیت قانون، کیفیت بوروکراسی و اثربخشی دولت برای کشورهای ایران، مصر، ترکیه و اندونزی نسبت به کشورهای دیگر اثرگذاری کمتری دارد (مبارک و آذریبوند، ۱۳۸۸). موضوع حکمرانی خوب در نهج البلاغه در قالب یک الگوی کاملاً مطلوب فرا زمانی و فرا مکانی در بستر یک جامعه توحیدی اسلامی و پذیرش مشروط

و وضعیت مند تمام شاخص‌های امروزی این مفهوم در اندیشه سیاسی غرب ترسیم شده است (سردارنیا و شاکری، ۱۳۹۳). دیدگاه امام علی^(ع) درباره حکمرانی خوب گرچه عنصرهای مشترکی با نظریه حکمرانی خوب بانک جهانی داشته و هر دو حقیقت واحدی از حکمرانی خوب در نظر دارند؛ حال آنکه روش‌های رسیدن به حکمرانی خوب در دو دوره به علت تفاوت‌های ساختاری هر زمان متفاوت است. افزون بر این نکته‌های مورد توجه امام علی^(ع) بوده است که در بانک جهانی توجهی به آن‌ها نشده و آن توجه به تقوا و عبودیت است و نیز حضرت علی^(ع) دو منبع قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم^(ص) را به عنوان منابع مستحکم دینی برای رفع مشکل‌ها در نامه مالک اشتر معرفی می‌کنند که در بانک جهانی چنین منابعی وجود ندارد و دستورهای حکومتی آن‌ها از عقل بشری برگرفته است که به مرور زمان نامعتبر و متغیر خواهد بود (یوسفی و بابایی، ۱۳۹۴).

ج- پیشینه پژوهشی مرتبط با حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی ایران

(مفتح و دیگران، ۱۳۹۴)؛ (حشمت‌زاده و دیگران، ۱۳۹۶)؛ (صحرایی و محمودی‌نیا، ۱۳۹۷)؛ (قلی‌پور، ۱۳۸۳)؛ (الوانی و علیزاده ثانی، ۱۳۸۶)؛ (امیدی، ۱۳۸۹)؛ (شیرکوند و دیگران، ۱۳۹۸)؛ (نضی و دیگران، ۱۳۹۸)؛ (آهنی و دیگران، ۱۳۹۷)؛ (بذرافکن و قیاشی، ۱۳۹۵)؛ (نوربخش و دیگران، ۱۳۹۸)؛ (صفریان و دیگران، ۱۳۹۸)؛ (گرائیلی و دیگران، ۱۳۹۸)؛ (داوودی و دیگران، ۱۳۹۸)؛ (حاجی یوسفی و طالبی، ۱۳۹۵)؛ (بهجت، ۱۳۹۵)؛ (مختاریان‌پور، ۱۳۹۵)؛ (زارعی و آرائی، ۱۴۰۰)

یافته‌ها

نگاه کاربردی صرف به اصول حکمرانی خوب بدون هیچ قید و شرطی و بدون لحاظ مبانی اسلامی، در جوامع اسلامی جایز و ممکن نمی‌باشد (مفتح و دیگران، ۱۳۹۴)؛ چالش اصلی حکمرانی خوب در ایران، در برخورد آن با فرهنگ سیاسی حاکم می‌باشد به طوری که در مقابل هر شاخص حکمرانی خوب، مؤلفه‌هایی از فرهنگ سیاسی قرار دارد که مانع از تحقق آن شاخص‌ها می‌شوند و برای رفع این موانع، باید به مقوله فرهنگ سیاسی بیش از گذشته توجه شده و اقداماتی عملی در راستای اصلاح فرهنگ سیاسی با تمرکز بر نقش دولت صورت گیرد (حشمت‌زاده و دیگران، ۱۳۹۶). برای نیل به الگوی حکمرانی خوب، روابط جدید دولت باید سیاست‌گذار و تعیین‌کننده خط‌مشی‌های کلی باشد و بر اساس چارچوب حقوقی محدوده عمل سیاسی را تعیین کند، بخش خصوصی تولید ثروت را سرلوحه خود قرار دهد و جامعه مدنی از طریق بسیج عمومی برای مشارکت در ابعاد اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ارتباط متقابل میان جامعه و دولت را تسهیل کند (صحرایی و محمودی‌نیا، ۱۳۹۷). گفتمان و فرهنگ سیاسی دموکراتیک نخبگان سیاسی در دولت اصلاحات، برخلاف دولت‌های پیش و بعد از خود، نقش مهمی در نهادینگی برخی از شاخص‌های حکمرانی خوب داشته است (گرائیلی و دیگران، ۱۳۹۸). مهم‌ترین موانع مشارکت در فرهنگ سیاسی ایران و ارتباط آن با حکمرانی خوب عبارتند از: فردگرایی منفی، استبدادزدگی، ضعف جامعه مدنی، مشکلات ساختاری، دولت شبه رانتی و تمرکزگرایی که کوچک کردن دولت، تقویت منافع و نمادهای ملی، بسط جامعه مدنی و حاکمیت اراده عمومی (حاجی یوسفی و طالبی، ۱۳۹۵).

د- پیشینه پژوهشی در نشریه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

(حمودی و دیگران، ۱۴۰۰)؛ (قجری و نوربخش، ۱۴۰۰)؛ (منتظری و دیگران، ۱۳۹۷)

یافته‌ها

رفتار فاضله به عنوان پدیده محوری و در تعامل با عوامل دیگر موجد حکمرانی کریمه به عنوان الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه است. (منتظری و دیگران، ۱۳۹۷)؛ مدل حکمرانی اسلامی در جمهوری اسلامی ایران با مضامینی چون «حاکمیت خدا»، «وحی گرای»، «شریعت گرای»، «اخلاق اسلامی»، «امامت و ولایت» قابل توصیف است (قجری و نوربخش، ۱۴۰۰)؛ شباهت‌های بسیاری بین الگوی خواجه نظام الملک با سایر الگوهای حکمرانی خوب مشاهده می‌شود، اما پس از بررسی جوانب مختلف و قیاس آن‌ها مشخص شد که شباهت‌ها، سطحی و در شکل مفاهیم است و مفاهیم تفاوت‌های ذاتی دارند (حمدوی و دیگران، ۱۴۰۰)

منبع: نگارنده

در مجموع، هرچند این حجم از ادبیات پژوهشی هر یک به نحوی سعی در برجسته‌سازی وجهی از مفهوم حکمرانی مطلوب داشته‌اند، با این حال، ویژگی تمام این دسته از آثار بخشی‌نگری بوده و هیچ‌یک از تحقیقات مورد اشاره در این قسمت، درصدد تجمیع یافته‌های پژوهش‌های موجود نبوده و یا به نوعی تلاشی در جهت نظام‌مندسازی یافته‌های موجود نداشته‌اند. بر این اساس، وجه نوآورانه پژوهش موجود بهره‌گیری از این یافته‌ها و تلاش برای منظم کردن آن‌ها به منظور ارائه تئوریک آن در قالب خوانشی از حکمرانی مطلوب مطابق با الگوی اسلامی ایرانی از پیشرفت است.

۳. ملاحظات نظری و مفهومی پژوهش

- الگوی ایرانی اسلامی حکمرانی مطلوب

منظور از «حکمرانی اسلامی» شیوه حکومتی است که در آن ابعاد روابط بین حکومت و مردم، تعامل اجزای تشکیل دهنده حکومت و رابطه آن با سایر حکومت‌ها، در اهداف و سیاست‌ها، قوانین و خط‌مشی‌ها، برنامه‌ریزی و اجرا و نظارت و ارزیابی بر اساس مبانی، اصول و روش‌های اسلامی تنظیم می‌گردد. در این چارچوب، تشکیلات اداری که با نرم‌افزار حکمرانی اسلامی به ساماندهی امور عمومی مردم می‌پردازد، «دولت معیار» نامیده می‌شود. در این پژوهش، نظریه حکمرانی مطلوب به عنوان اصل موضوعه برای طراحی الگوی حکمرانی اسلامی ایرانی مورد استفاده قرار گرفته است.

با این حال، در توسعه بین‌المللی، حکمرانی خوب راهی برای سنجش نحوه اداره امور عمومی و مدیریت منابع عمومی به روش ترجیحی توسط نهادهای عمومی (همچون دولت) اطلاق می‌شود. حکمرانی، فرایند تصمیم‌گیری و فرایندی است که که تصمیمات توسط آن اجرا

می‌شود. حاکمیت در این زمینه می‌تواند برای همکاری، حکمرانی بین‌المللی، ملی یا محلی و نیز تعاملات بین دیگر بخش‌های جامعه اعمال شود. لذا، مفهوم حکمرانی خوب به عنوان الگویی برای مقایسه اقتصادهای ناکارآمد یا نهادهای سیاسی با اقتصادها و نهادهای سیاسی مناسب مطرح می‌شود. این مفهوم بر اساس مسئولیت دولت‌ها و ارگان‌های حاکم در پاسخگویی به نیازهای توده جامعه در مقابل گروه‌های منتخب در جامعه شکل گرفته است. به طور کلی می‌توان گفت حکمرانی خوب، تمرین مدیریت منابع یک کشور، برای رسیدن به اهداف تعیین شده می‌باشد. برنامه عمران سازمان ملل و تا حدودی صندوق بین‌المللی پول سیاستی به نام حکمرانی خوب را به عنوان کلید معمای توسعه مطرح کرده‌اند. (Johnson, 1997: 9).

در پژوهش‌های ایرانی که با رویکردی بومی سعی در بازتعریف این مفهوم داشته‌اند، بر این باورند که بنیان‌های مفهومی حکمرانی خوب مقتبس از الگوی حکمرانی کشورهای غربی با الگوی حکومتی لیبرال دموکراسی است و این کشورها با استفاده از قدرت نهادی خود در صدد جهانی‌سازی این اصول هستند؛ اصولی که در پاره از موضوعات در تبیین با ارزش‌های توحیدی و اسلامی است (زارعی، ۱۳۸۳: ۱۸۳-۱۸۲). لذا، ایده طرح‌ریزی یک الگوی جامع از حکمرانی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به تدوین «سندپایه الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» منجر شد. در واقع، از دیدگاه طرفداران این الگو، اسلام با برخورداری از ظرفیت نظام‌سازی این امکان را می‌دهد تا با تکیه بر منابع معرفتی خود در کنار بهره‌گیری از تجربیات بشری، الگویی متناسب با ویژگی‌های بومی کشور طراحی و اجرا کرد.

۴. روش تحقیق

روش فراترکیب^۱ نوعی فرامطالعه می‌باشد که عمدتاً به صورت کیفی به شیوه‌ی کدگذاری متداول در پژوهش‌های کیفی مانند نظریه داده‌بنیاد و بر روی مفاهیم و نتایج مورد استفاده در مطالعه‌های گذشته انجام می‌شود (Finfgeld, D. L., 2003). در این روش متن پژوهش‌های گذشته می‌تواند به عنوان داده‌هایی برای پژوهش آتی مورد استفاده قرار گیرد. این روش با فراهم کردن نگرشی نظام‌مند برای پژوهشگران از روش ترکیب پژوهش‌های کیفی مختلف به کشف موضوع‌ها و

استعاره‌های جدید و اساسی می‌پردازد و دانش جاری را ارتقا می‌دهد و دید جامع و گسترده‌ای را نسبت به مسائل به وجود می‌آورد (Zimmer, L., 2006: 222). به بیان دیگر، هدف فراترکیب ایجاد تفسیری خلاقانه و یکپارچه از یافته‌های کیفی است (Sandelowski, M. & Barroso, J., 2007). محققان ساخت نظریه را یکی از اهداف فراترکیب دانسته‌اند و این روش راه‌حل مناسبی برای استفاده از یافته‌های کیفی موجود جهت پردازش نظریه جدید است. به بیان دیگر، روش فراترکیب یکی از روش‌های جدید سنتز در حوزه مطالعات کیفی است که می‌تواند در گسترش و خلق تئوری‌ها، محققان علوم اجتماعی را یاری رساند و از طریق آن بتوان سنتز و ترکیب یافته‌های مطالعات کیفی با هدف ارائه تفسیر جدیدی از پدیده تلاش کرد.

در این پژوهش به طور نظام‌مند به جست‌وجوی آثار منتشر شده در خصوص حکمرانی خوب پرداخته شده است و به این منظور پایگاه‌های داده در سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۹۹ بررسی شد. انتخاب واژه‌های کلیدی ابتدا کلی و سپس جزئی‌تر بود. و از ترکیب واژه‌ها نیز استفاده گردید و برای جست‌وجوی مقاله‌های پژوهش از واژه‌های کلیدی همچون حکمرانی خوب در ایران، حکمرانی خوب، حکمرانی شایسته، حکمرانی تعالی‌گرا استفاده شد. در نتیجه جست‌وجو و بررسی پایگاه‌های داده، حدود ۱۸۰ عنوان مقاله پژوهشی منتشر شده در نشریات معتبر، ۳۶۱ پایان‌نامه کارشناسی ارشد و ۵۲ رساله دکتری تخصصی و نیز ۳۳ عنوان کتاب در این مورد یافت شد. البته با توجه به پراکندگی موضوعی ادبیات موجود، محقق لاجرم به محدودسازی دامنه پژوهش‌ها برآمد که با عنایت به این که مقالات علمی عمدتاً نتیجه پایانی پژوهش‌های دانشگاهی هستند و به طور معمول یافته‌های نهایی تحقیقات در این قالب منتشر می‌شوند، صرفاً بر روی مقالات تأکید داشته است.

ترکیب و سنتز یافته‌های پژوهش مختلف مهم‌ترین هدف فراترکیب و وجه ممیزه آن است و لذا این مرحله از اهمیت خاصی برخوردار است. اصولاً سنتز تحقیقات کیفی اجازه می‌دهد تا دانش حاصل از مطالعات کیفی در مورد پدیده‌ای خاص در درک وسیع‌تر، عمیق‌تر و جامع‌تر از آن پدیده حاصل شود» (Aguirre & Bolton, 2014: 280). نتیجه تلفیق ممکن است شامل ایجاد نظریه‌های جدید، ایجاد مدل‌های مفهومی، شناسایی شکاف در تحقیقات، افزودن وسعت درک به دانش موجود، ارائه مدرک برای ارزیابی یا پیاده‌سازی یک خدمت و کمک به تصمیم‌گیری مبتنی بر شواهد باشد (Britten & et al., 2002: 209). در این پژوهش هدف ترکیب یافته‌ها

و ایجاد نظریه جدید و یا مکمل در خصوص الگوی ایرانی اسلامی حکمرانی خوب می‌باشد. در این پژوهش از روش ترکیب یافته‌ها بر اساس چارچوبی از پیش تعیین شده انجام می‌گیرد و با توجه به اینکه الگوی اسلامی ایرانی حکمرانی مطلوب یک الگوی نظری و اندیشه‌ای است، به این منظور از چارچوب فهم منطق درونی نظریه‌های توماس اسپریگنز به عنوان مدلی برای فهم اندیشه‌ها کمک گرفته شده است. بر این اساس، پرسش‌های مطرح در نزد اسپریگنز مبنای طبقه‌بندی یافته‌های مختلف پژوهش‌ها خواهد شد. اسپریگنز نظریه‌های سیاسی - اجتماعی را حاصل چهار مرحله یعنی مشکل‌شناسی، علت‌شناسی، آرمان‌شناسی و راه‌حل‌شناسی می‌داند.^۱ در قالب این مدل، منابع پژوهشی مورد نظر دسته‌بندی شده و یافته‌های آن‌ها که در مرحله قبل کدگذاری باز شده است، مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند و به این منظور مبتنی بر نوعی روش عام داده‌بنیاد^۲ به برجسب‌گذاری مفهومی کدهای استخراج شده از متن و در نهایت مقوله‌بندی این مفاهیم اقدام می‌کنیم تا بتوانیم به مقوله محوری پدیده و در نهایت اکتشاف نظریه از خوشه‌های مقوله‌ای برسیم. که این مقولات با عمق مفهومی نیرومند مفصل‌های نظریه برآمده از داده را در نهایت تشکیل خواهد داد و این بلوک‌های مقوله‌ای مفصل‌های نظریه را تشکیل خواهند داد. در این راستا باید در ابتدا با ترکیب مقولات به محورهای اصلی پدیده رسید که کانونی‌ترین بخش مقوله‌ای و هسته معنایی پدیده مورد مطالعه محسوب می‌شود و اکتشافی افق‌گشا و کلیدی به چیزیستی پدیده است و مرکز ثقل نظری محسوب می‌شود.

۵. یافته‌های پژوهش

با بررسی آثار مختلف و متعددی که طی دهه گذشته در خصوص الگوی اسلامی ایرانی از حکمرانی خوب نگاشته شده است، بررسی یافته‌های ۴۳ مورد مقاله علمی فوق‌الذکر به شرح ذیل است:

۱. رجوع شود به: توماس اسپریگنز، فهم نظریه‌های سیاسی، ترجمه فرهنگ رجائی، تهران: نشر آگاه، ۱۳۹۷
۲. روش داده‌بنیاد هرچند در نسخه کلاسیک خود مبتنی بر الگوی ارائه شده گلاسر و اشتراوس (۱۹۶۷) می‌باشد، اما در سال‌های بعد نسخه‌های متنوعی از این روش ارائه شد که در آن‌ها به صورت عام به کشف مقوله محوری پژوهش و نظریه‌پردازی در خصوص پدیده از طریق روشی مشترک مبتنی بر گردآوری داده‌های تجربی گردآوری شده به صورت نظام‌مند، مفهوم‌سازی و مقوله‌بندی آن‌ها تأکید شده است. (رجوع شود به: مقصود فراستخواه، روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر نظریه برپایه، تهران، نشر آگاه، ۱۳۹۵)

جدول ۲- بررسی مضامین و مقولات

مقولات ۲	مقولات ۱	مضامین مستخرج از یافته‌ها
<p>ظرفیت آموزه‌های اسلامی و شیعی در ساخت یک الگوی حکمرانی خوب (نشانیه در سیمای جامعه آرمانی)</p> <p>ظرفیت آموزه‌های اسلامی و شیعی در ساخت یک الگوی حکمرانی خوب (نشانیه در سیمای جامعه آرمانی)</p>	<p>همسازی نظری و عملی مؤلفه‌های حکمرانی خوب با منابع معرفتی اسلامی</p> <p>همسازی نظری و عملی مؤلفه‌های حکمرانی خوب با منابع معرفتی اسلامی</p>	<p>سه شاخص حاکمیت قانون، کنترل فساد و پاسخگویی از اهمیت و اولویت برخوردار است و شاخصه‌های مثبت سیاسی و نبود خشونت، اثربخشی دولت و کیفیت قوانین، با توجه به بافت غیر مدرن جامعه صدر اسلام چندان قابل تعمیق و بررسی نیست (درزی و صدریه، ۱۳۹۴).</p> <p>حکمرانی خوب در گفتمان دینی اسلامی بر ویژگی‌های معنوی، الهی و آخرت‌گرا تمرکز داشته و متأثر از سعادت اخروی است (درزی و صدریه، ۱۳۹۴).</p> <p>مهم‌ترین مؤلفه‌های حکمرانی خوب در اندیشه امام خمینی با الهام از آموزه‌های قرآن، سیره و سنت حکومت نبوی عبارتند از: توجه به حاکمیت قانون، مشارکت مردم، عدالت جویی، اعتمادسازی، و پاسخ‌گویی حکومت به مطالبات مردمی (عیوضی و مرزبان، ۱۳۹۵).</p> <p>در جوامع اسلامی و از جمله جمهوری اسلامی ایران که بر مشروعیت الهی حکومت تأکید شده است، پذیرش اصول نظریه حکمرانی خوب به عنوان یک تجربه بشری با رعایت ضوابط و قواعد اساسی مانند حاکمیت قوانین الهی و ضرورت رهبری اسلامی و متناسب با شرایط فرهنگی و اعتقادی در نظام اسلامی با محذوری مواجه نیست (مفتح و دیگران، ۱۳۹۴).</p> <p>بررسی شاخص‌های حکمرانی خوب در اندیشه آیت‌الله جوادی آملی نشان‌دهنده آن است که با ترقی مفهوم مشارکت به مشارکت بر مبنای عقل و آموزه‌های دین، مفهوم آزادی به آزادی عقلانی در همه ابعاد و تأکید بر کسب و کار به عنوان زمینه‌سازی برای تعالی انسانی و نه صرفاً برای انباشت سرمایه می‌توان به تکامل این نظریات کمک کرد (علویان و زارع‌پور، ۱۳۹۶).</p> <p>موضوع حکمرانی خوب در نهج البلاغه در قالب یک الگوی کاملاً مطلوب فرا زمانی و فرا مکانی در بستر یک جامعه توحیدی اسلامی و پذیرش مشروط و وضعیت‌مند تمام شاخص‌های امروزی این مفهوم در اندیشه سیاسی غرب ترسیم شده است. (سردارنیا و شاکری، ۱۳۹۳)</p> <p>دیدگاه امام علی^(ع) درباره حکمرانی نه تنها منافاتی با نظریه حکمرانی خوب ندارد، بلکه در بسیاری از موارد از آن کامل‌تر و جامع‌تر می‌باشد. (شاه‌آبادی و جامعه‌بزرگی، ۱۳۹۲)</p> <p>رفتار فاضله به عنوان پدیده محوری و در تعامل با عوامل دیگر موجد حکمرانی کریمه به عنوان الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه است. (منتظری و دیگران، ۱۳۹۷)</p> <p>از میان عناصر مختلف حکمرانی خوب، شفافیت را می‌توان یک رکن بنیادین برای نیل به این تئوری در نظر گرفت که خود زمینه‌ساز و تقویت‌کننده دیگر مؤلفه‌ها نیز به شمار می‌آید. شفافیت یک مفهوم مشترک میان حکومت‌های عرفی و دینی است. (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵)</p> <p>در رویکرد اسلامی همه ارزش‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که در راستای اهداف نظام دینی کمال نهایی انسان یعنی تقرب الی الله تأثیرگذار باشند. لذا اصل شفافیت باید در راستای اهداف نظام دینی قرار گیرد. (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵)</p>

<p>چالش‌های تحقق حکمرانی خوب در ایران</p>	<p>مقابل حکمرانی خوب یا برخی از مؤلفه‌های فرهنگ سیاسی حاکم بر ایران</p>	<p>چالش اصلی حکمرانی خوب در ایران، در برخورد آن با فرهنگ سیاسی حاکم می‌باشد به طوری که در مقابل هر شاخص حکمرانی خوب، مؤلفه‌های از فرهنگ سیاسی قرار دارد که مانع از تحقق آن شاخص‌ها می‌شوند. (حشمت‌زاده و دیگران، ۱۳۹۶)</p> <p>الگوی حکمرانی خوب مبتنی بر اصول لیبرال و برخاسته از جوامع توسعه‌یافته، بیانگر گرایش سیاسی یا ایدئولوژیکی خاصی است که به کارگیری آن در جوامع دیگر به شکل برون‌زا و تحمیلی و بدون توجه به ساختارهای اجتماعی، نظام اقتصادی، ارزش‌ها و فرهنگ بومی مطلوب نخواهد بود. (زارعی و آرائی، ۱۴۰۰)</p>
	<p>موانع ساختاری و اداری بر سر راه تحقق الگوی حکمرانی خوب.</p>	<p>قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران ظرفیت رسیدن به الگوی حکمرانی خوب را دارد و دولت هاشمی رفسنجانی نیز تلاش کرد به‌سوی تحقق این الگو حرکت کند، اما به دلیل برخی موانع ساختاری و اداری چنانکه باید به هدف خود نرسید. (صحرانی و محمودی‌نیا، ۱۳۹۷)</p> <p>دستیابی به الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نیازمند اتخاذ رویکردی فرایندی شامل تدوین بنیان‌های اسلامی پیشرفت، زمانه‌شناسی، مسئله‌شناسی، طراحی نظام حکمرانی، طراحی افق ج.ا.ا. و نظام اجرا و ارزیابی الگو، تعریف برنامه‌های میان‌مدت پیشرفت، مدیریت تولید علوم بومی، گفتمان‌سازی و پیاده‌سازی الگوی تحول (مختاریان‌پور، ۱۳۹۵)</p>
<p>چالش‌های تحقق حکمرانی خوب در ایران</p>	<p>تفاوت در مبنای حکومت (حکومت ناشی از اداره مردم یا حکومت نشأت گرفته از حاکمیت ذاتی خداوند بر جهان)</p>	<p>مهم‌ترین نقطه تمایز در دو رویکرد اسلامی و حکمرانی خوب، که باعث تفاوت در مبنای اصل شفافیت می‌شود همانا تفاوت در مبنای حکومت است. (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵)</p> <p>نظریه حکمرانی خوب صرفاً به اموری تأکید دارد که در پی افزایش مشارکت مردمی و اهداف انسان‌گرایانه مادی می‌باشد. (جایگاه اندیشه سکولاریسم و اومانیزم در نظریه حکمرانی خوب) (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵)</p> <p>در اندیشه اسلامی، مطلوب و خوب بودن حکومت صرفاً به توسعه و رفاه مادی محدود نشده است. (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵)</p>
	<p>تفاوت در مبنای معرفتی و مسئله‌یابی و یا تغییر در اعتبار آن‌ها</p>	<p>دیدگاه امام علی^(ع) درباره حکمرانی خوب گرچه عنصرهای مشترکی با نظریه حکمرانی خوب بانک جهانی داشته و هر دو حقیقت واحدی از حکمرانی خوب در نظر دارند؛ حال آنکه روش‌های رسیدن به حکمرانی خوب در دو دوره به علت تفاوت‌های ساختاری هر زمان متفاوت است. افزون بر این نکته‌های مورد توجه حضرت علی^(ع) بوده است که در بانک جهانی توجهی به آن‌ها نشده و آن توجه به تقوا و عبودیت است و نیز حضرت علی^(ع) دو منبع قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم^(ص) را به عنوان منابع مستحکم دینی برای رفع مشکل‌ها در نامه مالک اشتر معرفی می‌کنند. (یوسفی و بابایی، ۱۳۹۴)</p> <p>نرم‌افزار دولت‌سازی را می‌توان قوانین و مقررات دانست که ترکیبی است از اعتباریات و اصول فقهی اسلامی و توحیدی (میرزاپور، ۱۳۹۸)</p> <p>رفتار فاضله به عنوان پدیده محوری و در تعامل با عوامل دیگر موجب حکمرانی کریمه به عنوان الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه است (منتظری و دیگران، ۱۳۹۷)</p>

چالش‌های تحقق حکمرانی خوب در ایران	وجود شکاف و نیز عدم وجود رابطه معنادار میان مؤلفه‌های محیط نهادی با رشد اقتصادی	بین محیط نهادی و رشد اقتصادی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. (مبارک و آذرپیوند، ۱۳۸۸)
	به هم خوردن وضعیت تعامل در میان تیرها و نهادهای اصلی جامعه	هریک از معیارهای حکمرانی خوب به گونه‌ای در قانون اساسی ج.ا.ا. مورد تأکید بسیار بوده است و در عرصه عمل نیز شاهد بهبود شاخص‌های حکمرانی خوب پس از پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون می‌باشیم. (الوانی و علیزاده ثانی، ۱۳۸۶)
	عدم موفقیت در تحقق اقتصاد دانش‌بنیان	حکمرانی خوب از طریق کانال‌های ارتباطی حقوق مالکیت، تضمین اجرای قراردادها، سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، فرار مغزها، توسعه سرمایه انسانی و تحقیق و توسعه بر تحقق اقتصاد دانش‌بنیان تأثیر می‌گذارد. (نجفی و دیگران، ۱۳۹۸)
فرصت‌های حکمرانی خوب برای توسعه ایران	ظرفیت قانون اساسی برای پیگیری و تقویت مؤلفه‌های حکمرانی خوب	شش عنصر مشارکت و اجماع، حاکمیت قانون، عدالت و انصاف، شفافیت، کارایی و اثربخشی، و پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری مهم‌ترین عناصر حکمرانی خوب اند که منافاتی با ارزش‌های اسلامی و نیز با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ندارند و در صورت اجرای درست و مؤثر می‌توانند تضمین‌کننده سلامت نظام سیاسی و مدیریتی این نظام باشند. (مرشدی‌زاد، ۱۳۹۶) قانون اساسی جمهوری اسلامی هیچ تضاد مبنایی با این شاخص‌ها نداشته و قابلیت‌های مناسبی برای بهبود و ارتقای این شاخص‌ها وجود دارد. همچنین در اندیشه سیاسی امام خمینی نیز بسیاری از مؤلفه‌های حکمرانی خوب مورد تأکید بوده است. (نوربخش و دیگران، ۱۳۹۸)
	تفکیک قوا و استقلال دستگاه قضایی در ایران تقویت وضعیت شاخص‌های مشارکت سیاسی در ایران	شاخصه استقلال دستگاه قضایی در بین بیست و چهار شاخص مورد بررسی این تحقیق، با اهمیت‌ترین شاخص در دستیابی به حکمرانی خوب است. سپس شاخص‌های مشارکت مردم در تصمیم‌گیری، تقویت احزاب، تمرکززدایی، گسترش سازمان‌های غیردولتی به عنوان مهم‌ترین شاخص‌ها به ترتیب اولویت در دستیابی به حکمرانی خوب شناخته شده‌اند. (بیگی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۱)
	تأثیر ثبات سیاسی بر بهبود سطح توسعه انسانی	در کشورهای آسیای جنوب غربی همچون ایران، ضریب متغیرهای ثبات سیاسی و اثربخشی حکومت در معادله پیش‌بینی سطح توسعه انسانی معنادارند. بهبود سطح ثبات سیاسی ضمن کاهش ریسک سرمایه‌گذاری، مشوق توسعه اقتصادی را به دنبال دارد. همچنین ثبات سیاسی از مهاجرت نخبگان می‌کاهد و به بهبود سطح توسعه انسانی منجر می‌شود. (امیدیان و دیگران، ۱۳۹۴)

را حل‌ها

<p>تأثیر حکمرانی خوب بر بهبود شاخص‌های توسعه اقتصادی</p>	<p>در طول زمان با افزایش کیفیت حکومت به میزان یک درصد، رشد پنج درصدی تولید ناخالص داخلی برای کشورهای مورد مطالعه را شاهد هستیم (نصیرخانی، ۱۳۹۳). حکمرانی خوب از عوامل مؤثر در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشورهای با درآمد متوسط است. (رضایی، ۱۳۸۶)</p> <p>وضعیت شاخص‌های حکمرانی خوب و تأثیر آن بر بهبود و یا سقوط شاخصه‌ای اقتصادی (صفریان و دیگران، ۱۳۹۸)</p>
<p>ظرفیت اندیشه اسلامی برای تقویت مؤلفه‌های فزاینده حکمرانی خوب</p>	<p>در اندیشه اسلامی ضمانت اجرای شفافیت، علاوه بر قوانین و مقررات موضوعه، می‌تواند وجدان دینی و تعهد شرعی یک فرد مسلمان در قابل خداوند باشد. (طاهری و ارسطو، ۱۳۹۵)</p>
<p>ترکیب پارادایم توسعه و حکمرانی خوب</p>	<p>از آنجا که منشأ حکمرانی خوب، اقتصاد و توسعه اقتصادی است، حکمرانی پایدار را به عنوان الگویی برای برون‌رفت از کاستی‌های حکمرانی خوب می‌توان مطرح کرد که از ترکیب پارادایم توسعه به عنوان مغزافزار و حکمرانی خوب به عنوان راه‌کار عملیاتی‌سازی حکمرانی، این الگو شکل می‌گیرد. (عیوضی و دیگران، ۱۳۹۶)</p>
<p>تقویت نهاد های فرهنگی شیعی به منظور تقویت ابعاد مثبت فرهنگ سیاسی</p>	<p>یکی از راه‌های ایجاد فرهنگ مناسب و کاهش آثار منفی برخی از ابعاد فرهنگ سیاسی، استفاده از الگوهای مناسب حکمرانی خوب در کنار تقویت ابعاد مثبت فرهنگ سیاسی، مانند فرهنگ شیعه است. (آهنگران، ۱۳۹۷)</p>
<p>اصلاح کارکردی‌های فرهنگ سیاسی ایران از طریق اصلاح فردگرایی، مبارزه با استبدادزدگی، تقویت جامعه مدنی، مبارزه با رانت و تمرکزگرایی، و نیز تقویت حاکمیت اداره عمومی</p>	<p>از دید مدیران ارشد، مهم‌ترین موانع مشارکت در فرهنگ سیاسی ایران و ارتباط آن با حکمرانی خوب عبارتند از فردگرایی منفی، استبدادزدگی، ضعف جامعه مدنی، مشکلات ساختاری، دولت شبه رانتی و تمرکزگرایی که کوچک کردن دولت، تقویت منافع و نمادهای ملی، بسط جامعه مدنی و حاکمیت اراده عمومی می‌تواند به ارتقاء آن در چارچوب حکمرانی خوب کمک کند. (حاجی یوسفی و طالبی، ۱۳۹۵)</p> <p>گفتمان و فرهنگ سیاسی دموکراتیک نخبگان سیاسی در دولت اصلاحات، برخلاف دولت‌های پیش و بعد از خود، نقش مهمی در نهادینگی برخی از شاخص‌های حکمرانی خوب داشته است. (گرائیلی و دیگران، ۱۳۹۸)</p>
<p>تقویت همکاری میان جامعه مدنی و نهادهای عمومی غیردولتی و بخش خصوصی برای دستیابی به یک الگوی توسعه کارآمد</p>	<p>در الگوی حکمرانی خوب دولت با ماهیت و شخصیت متمایز و سازماندهی آن بر پایه‌ای منطقی و تسهیل‌گر در شراکت و همکاری بخش‌های اجتماعی دیگر مانند جامعه مدنی و نهادهای عمومی غیردولتی و بخش خصوصی به ایفای نقش در توسعه می‌پردازد. (صفریان و امام‌جمعه‌زاده، ۱۳۹۶)</p>

داده‌ها	تقویت مردم‌سالاری دینی در ایران	بین حکمرانی خوب و تقویت مردم‌سالاری دینی در ایران، رابطه مستقیمی وجود دارد (رضایی و توحیدفام، ۱۳۹۷).
	لزوم تمرکززدایی	با توجه به مختصات متفاوت هر یک از بازیگران نظام بین‌الملل، نمی‌توان برای یک کشور مدل خاصی از حکمرانی را تجویز کرد. از همین رو، با توجه به ساخت سیاسی و ژئوپلیتیکی ایران و ملزومات امنیت ملی، در حال حاضر تنها مدل تمرکززدایی برای این کشور مطلوب است. (امیدی، ۱۳۹۸)
	لزوم تقویت میان مؤلفه‌های حکمرانی خوب و سرمایه اجتماعی از طریق مشارکت فعال مردم و نهادهای مدنی	مهم‌ترین جنبه الگوی حکمرانی خوب، ابتدای آن بر مشارکت فعال مردم و نهادهای مدنی است که آنان بخشی از حکمرانی تلقی می‌شوند. (علینی و دیگران، ۱۳۹۳)
واقع‌نگری در عرصه سیاست خارجی و بهره‌گیری از مشی اعتدالی در عرصه تنظیم روابط خارجی کشور	ویژگی‌های مدل اعتدال‌گرا که عبارت‌اند از اعتقاد و التزام به اسلام رحمانی، قانون اساسی، هویت ایرانی - اسلامی، توجه به مصالح و منافع ملی، تخصص‌گرایی، شایسته‌سالاری، خردورزی، توسعه پایدار با تفکر و خط‌مشی اعتدالی و فراجناحی با مدل حکمرانی خوب سازگاری نسبتاً بالایی دارد. (شیرکوند و دیگران، ۱۳۹۸)	
		دولت تدبیر و امید با در نظر داشتن متغیر مهم نظام بین‌الملل و پذیرش اصول مشترک و اساسی واقع‌گرایی که همانا مفروضه دولت‌محوری، مفروضه عقلانیت و مفروضه قدرت است، سعی در ایجاد توازن قوا در عرصه بین‌المللی به نفع ایران می‌نمود. (شیرکوند و دیگران، ۱۳۹۸)

۶. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش با بهره‌گیری از روش داده‌بنیاد فراترکیب یافته‌های پژوهش‌های موجود در زمینه حکمرانی مطلوب، تلاش دارد تا الگوی نظری منسجم و فراگیری را در پاسخ به این سؤال ارائه دهد که نظریه تبیین‌کننده الگوی اسلامی - ایرانی حکمرانی مطلوب چه ویژگی‌هایی دارد؟

در این پژوهش با ترکیب داده‌ها تلاش گردید تا به نظریه‌ای جامع برای توصیف و تبیین الگوی اسلامی ایرانی از حکمرانی مطلوب دست یابیم. در این راستا و با استفاده از ظرفیت روش فراترکیب، مفهوم‌سازی و مقوله‌ای کردن و به ویژه با تشکیل خوشه‌های مقوله‌ای و بالاختص با کشف پدیده، به تدریج مفصل‌های یک نظریه هویدا شده است که ابعاد آن به شرح ذیل است:

۱. مقوله محوری تبیین‌کننده سیمای جامعه آرمانی مورد انتظار از حکمرانی مطلوب

حکمرانی شایسته از نظرگاه اسلام، روشی حکومتی است که بر وجود حق متقابل میان حاکم و مردم تأکید داشته و با عنایت به حجیت عقل به عنوان یکی از مبادی معرفت دینی، هر دستاورد عقلی در زمینه حکمرانی نیز مورد پذیرش دین قرار دارد، از این رو، هر چند برخی از مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب از حیث تجربه تاریخی در شیوه حکمرانی صدر اسلام وجود نداشته است، ولی به علت انطباق آن با عقل و فطرت بشری، مورد شناسایی قرار می‌گیرد.

در مجموع می‌توان اینگونه استنتاج کرد که مقصود از حکمرانی، فراهم آوردن کلیه ابزارها و الزامات تحقق شیوه‌ای از حکومت‌داری است که مانع از ایجاد فساد، تبعیض، ایجاد فرصت‌های ویژه‌خواری، استبداد و خودکامگی و نیز پاسخ‌گویی در برابر مردمان جامعه خود باشد و همه این ویژگی‌ها برای تضمین سعادت دنیوی و اخروی افراد جامعه است که مقوله محوری تبیین‌کننده سیمای جامعه آرمانی مورد انتظار از حکمرانی مطلوب را شکل می‌دهد. حکومت مهدوی به عنوان نمونه آرمانی از حکمرانی مطلوب در اندیشه اسلامی، نیز با هدف برپایی عدل، و تحقق جامعه‌ای متعالی طرح شده است.

۲. مقوله محوری تبیین‌کننده چالش‌های تحقق حکمرانی مطلوب در ایران

توجه و اهتمام حکمرانی مطلوب به اهداف انسان‌گرایانه مادی و غفلت آن از اهداف و غایات فرامادی انسان، چالش‌هایی را برای کاربست کامل آن در جوامع اسلامی فراهم آورده است. همچنین با توجه به عقل‌مدار بودن اصول و مفروضات حکمرانی مطلوب در خوانش غربی آن، چالش ثبات و تغییر در احکام عقلی و مسئله اعتبار آن مطرح می‌شود.

مقوله چالش‌زای دیگر در این رابطه، موانع ساختاری در سازمان اداری کشور یا همان دولت است. برای این منظور لازم است در عرصه‌هایی که تقابلی میان مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب با شاخصه‌های فرهنگ سیاسی پیش می‌آید، نسبت به ترمیم و بهبود فرهنگ سیاسی جامعه اقدام نمود. از این منظر، مقوله محوری تبیین‌کننده وضعیت چالش را می‌توان «تک‌ساحتی‌نگریستن الگوی حکمرانی مطلوب مورد نظر پارادایم غرب به انسان و ضعف و نارسایی در فرهنگ سیاسی داخلی» عنوان کرد.

۳. مقوله محوری تبیین‌کننده ظرفیت‌های حکمرانی مطلوب در ایران

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را می‌توان مهم‌ترین ظرفیت برای تحقق الگویی از حکمرانی شایسته دانست. این سند بنیادین نظام سیاسی، با تکیه بر مؤلفه‌هایی چون سازوکارهای تعدیل قدرت در ساختار نظام سیاسی کشور از طریق استقرار نوعی مکانیسم توزان قدرت میان قوای سه‌گانه کشور مانع از تمرکز قدرت در ساختار سیاسی کشور شده است. از طرف دیگر قانون اساسی، مانع اصلی ایجاد آشوب در نظام سیاسی شده است و با تمهید ساز و کارهایی برای صیانت از ثبات سیاسی کشور به بهبود عملکرد نظام در دستیابی به الگویی از حکمرانی شایسته مؤثر بوده است.

درواقع، قانون اساسی محصول نوعی اندیشگی اسلامی است که آرمان‌گرایی اسلامی را با واقع‌بینی تلفیق نموده و محصول نوعی خوانش از اسلام فقهاتی روزآمد است که مقتضیات زمان و مکان را در اجتهاد و فهم خود از دین لحاظ کرده است. این ویژگی موجب شده است تا ظرفیت قابل‌توجهی برای تعقیب ساخت الگویی از حکمرانی مطلوب در کشور فراهم آید. از این منظر، مقوله محوری تبیین‌کننده در این بخش، حاکمیت «خوانش اسلام فقهاتی روزآمد» در جمهوری اسلامی ایران است.

۴- مقوله محوری تبیین‌کننده راه‌حل‌ها

یکی از راه‌حل‌ها برای برون‌رفت از وضعیت چالش، گذار از فردگرایی به اجتماع‌گرایی از طریق تقویت جامعه مدنی در کشور است. بر این اساس، هرچه جامعه مدنی پویاتر و مسئولیت‌پذیرتر باشد و کنش فعالانه‌ای را در قبال جامعه و حکومت در پیش گیرد، بیشتر می‌توان نسبت به جبران آثار سوء ناشی از برخی ابعاد فاسد فرهنگ سیاسی اقدام نمود و مانع از تمرکزگرایی در ساختار سیاسی اداری کشور شد. درواقع، مقوله محوری در این باب، تحقق الگوی مردم‌سالاری دینی است که علاوه بر اصلاح جنبه‌های سلبی فردگرایی، زمینه مطلوبی را نیز برای اجتماع‌گرایی در عرصه حیات بشری را فراهم می‌آورد.

۵- هسته کانونی نظریه

با عنایت به مباحث پیش‌گفته چنانچه مقولات اصلی در باب الگوی اسلامی ایرانی از حکمرانی مطلوب مستخرج از یافته‌های پژوهش‌های موجود را «تضمین سعادت دنیوی و اخروی افراد جامعه»، «تک‌ساحتی‌نگریستن الگوی حکمرانی مطلوب مورد نظر پارادایم غرب

به انسان و ضعف و نارسایی در فرهنگ سیاسی داخلی»، «حاکمیت خوانش اسلام فقاهتی روزآمد» و «تحقق الگوی مردم‌سالاری دینی» دانست، می‌توان مقوله‌های مرکزی بالاتری از این فرا مقوله‌ها را انتزاع نمود که آن را «تحقق الگویی آرمانی مرجع از حکمرانی در پرتوی خوانشی روزآمد، مبتنی بر مقتضایات عصری، و جامع‌نگر از اسلام فقاهتی» نامید.

شکل ۱- شمای مفهومی الگوی حکمرانی مطلوب

مشکل شناسی	مفهوم محوری	مقولات	آرمان‌ها	راہل‌های عملیاتی			
				راہل نظری	راہل سیاسی	راہل اقتصادی	راہل‌های فرهنگی اجتماعی
مقولات	مقوله محوری تبیین‌کننده سیمای جامعه آرمانی مورد انتظار از حکمرانی مطلوب	حیات طیبه، تمدن اسلامی، جامعه مهدوی، جامعه علوی و مدینه فاضله		راہل‌های فرهنگی اجتماعی	راہل‌های اقتصادی	راہل سیاسی	راہل نظری
ناهمسازی‌های نظری و عملی، حکمرانی مطلوب به عنوان مفهوم سیاسی مولسود تفکر نوسازی دوره معاصر، اهتمام حکمرانی مطلوب به اهداف انسان‌گرایانه مادی و غفلت آن از اهداف و غایبات فرامادی انسان، موانع ساختاری در سازمان اداری کشور یا همان دولت	<div style="border: 1px solid black; padding: 10px; width: fit-content; margin: auto;"> <p style="text-align: center;">تحقق الگویی آرمانی مرجع از حکمرانی در پرتوی خوانشی روزآمد، مبتنی بر مقتضایات عصری، و جامع‌نگر از اسلام فقاہتی</p> </div>			گذار از نوگرایی به اجتماع‌گرایی از طریق تقویت جامعه مدنی استفاده، جداگانه از ابرازهای علم برین در حکمرانی	گذار از نوگرایی به اجتماع‌گرایی از طریق تقویت جامعه مدنی کاهش شکاف‌های اقتصادی طبقات جامعه، شفافیت	تمرکززدایی در ساختار سیاسی اداری کشور سروریت اصلاحات ساختاری و انطباق پایه برای رشد درون‌زا، کاهش شکاف‌های اقتصادی طبقات جامعه، شفافیت	اجتماع نخبگانی برای حکمرانی اسلامی حکمرانی کارآمد استفاده حداکثری از تجربیات و مولفه‌های غایبات و مظاهر پیرامون‌های الگوی حکمرانی اسلامی
" تک ساحتی نگریستن الگوی حکمرانی مطلوب مورد نظر پارادایم غرب به انسان و ضعف و نارسایی در فرهنگ سیاسی داخلی "	مفهوم محوری	مقولات	عامل ریشمندی بحران	اجتماع‌گرایی	اصلاحات ساختاری	کارآمد ساختن نظام سیاسی	اجتماع نخبگانی
مفهوم محوری				بسط علم‌گرایی در حکمرانی			

منابع

۱. اسپریگنز، توماس (۱۳۸۲). فهم نظریه‌های سیاسی، ترجمه فرهنگ رجائی، تهران: نشر آگاه.
۲. امیدی، علی (۱۳۸۹). «حکمرانی خوب و چگونگی اداره کارآمد مناطق در ایران»، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره ۲۴، صص ۹۵-۱۲۶.
۳. امیدیان، محسن؛ طالقانی، غلامرضا؛ محمدی، فرشته؛ فیروزی، جمال؛ یعقوبی، حمیدرضا؛ خواستار، حمزه (۱۳۹۴). «تحلیل نقش حکمرانی خوب در ارتقای توسعه انسانی: بررسی بین‌المللی»، مدیریت دولتی، دوره ۷، شماره ۳، صص ۴۱۳-۴۳۶.
۴. آهنگران، جعفر (۱۳۹۷). «ارتباط‌سنجی حکمرانی خوب با فرهنگ سیاسی ایران؛ با تمرکز بر فرهنگ سیاسی شیعه در ایران»، مدیریت سازمان‌های دولتی، دوره ۶، شماره ۴، صص ۱۳۷-۱۵۰.
۵. آهنی، منا؛ موسی‌خانی، مرتضی؛ افشار کاظمی، محمدعلی (۱۳۹۷). «آینده‌پژوهی حکمرانی خوب در ایران؛ با رویکرد سناریونویسی»، علوم مدیریت ایران، دوره ۱۳، شماره ۵۱، صص ۶۱-۸۰.
۶. بذرافکن، اشکان؛ قباشی، نسیم (۱۳۹۵). «بررسی ارتباط میان شاخص حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه نیروی انسانی در ایران»، راهبرد اقتصادی، سال پنجم، شماره ۱۸، صص ۴۹-۷۶.
۷. بردبار، غلامرضا؛ شرابی زاده، شیما؛ صالحی، طاهر (۱۳۹۴). «ارائه الگوی حکمرانی خدا مدار»، مدیریت اسلامی، دوره ۲۳، شماره ۲، صص ۹-۴۱.
۸. بهجت، محسن (۱۳۹۵). «نظریه پایه الگوی حکمرانی اسلامی در ایران»، مجموعه مقالات همایش کنگره پیشگامان پیشرفت، تهران: <https://civilica.com/doc/536503>
۹. بیگی‌نیا؛ عبدالرضا؛ صفری، سعید؛ مرشدی زاد، علی؛ پولاددرگ، عبدالمجید (۱۳۹۱). «شناسایی و اولویت‌بندی شاخص‌های حکمرانی خوب»، چشم‌انداز مدیریت دولتی، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۶۵-۸۶.
۱۰. حاتمی، مهرداد؛ عمرانی، سجاد (۱۳۹۳). «حکمرانی خوب، رهیافتی برای پیشرفت و توسعه در اندیشه و سیره امام علی (ع)»، مجموعه مقالات کنگره پیشگامان پیشرفت،
۱۱. حاجی یوسفی، امیرمحمد؛ طالبی، محمدعلی (۱۳۹۵). «موانع مشارکت در چالش میان

- فرهنگ سیاسی و حکمرانی خوب از دید مدیران ارشد دولت ج.ا. ایران»، پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره ۱۲، شماره ۱، صص ۷-۴۰.
۱۲. حشمت‌زاده، محمدباقر؛ حاجی یوسفی، امیرمحمد؛ طالبی، محمدعلی (۱۳۹۶). «بررسی موانع تحقق حکمرانی خوب در فرهنگ سیاسی ایران»، جستارهای سیاسی معاصر، دوره ۸، شماره ۲۳، صص ۱-۲۴.
۱۳. حمدوی، شهرام؛ کیاکجوری، کریم؛ صابری نیکو، سیده زهرا (۱۴۰۰). «بازتاب حکمرانی خوب در سیرالملوک خواجه نظام‌الملک طوسی». مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، دوره ۹، شماره ۳، صص: ۵۶-۲۹.
۱۴. خاشعی، وحید؛ هرندی، عطاء الله (۱۳۹۳). «تبیین حکمرانی متعالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی(ع): تلفیق رویکرد اجتهادی و تحلیل محتوا». پژوهش‌های علم و دین، سال پنجم، شماره ۲، صص ۸۵-۱۱۰.
۱۵. داوودی، حمیدرضا؛ بخشایش اردستانی، احمد؛ عربیان، اصغر (۱۳۹۸). «بررسی نقش‌های تقنینی و نظارتی مجلس شورای اسلامی و نقش آن در الگوی حکمرانی خوب». پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، دوره ۹، شماره ۳، صص ۲۰۷-۲۳۴.
۱۶. درزی، قاسم؛ صدریه، پیام (۱۳۹۴). «نگرشی میان رشته‌ای به حکمرانی خوب؛ زمینه‌مندسازی حکمرانی خوب در قرآن و نهج‌البلاغه»، پژوهش‌های نهج‌البلاغه، دوره ۱۴، شماره ۳، صص ۱۰۳-۱۲۶.
۱۷. رضایی، حسن؛ توحیدفام، محمد (۱۳۹۷). «نسبت‌سنجی الگوی حکمرانی خوب و مردم‌سالاری دینی (با تأکید بر شاخص‌های حاکمیت قانون، مشارکت و پاسخگویی)»، راهبرد، سال بیست و هفتم، شماره ۸۹، صص ۳۵-۶۵.
۱۸. رضایی، مهدی (۱۳۸۶). «تأثیر حکمرانی خوب بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی». رفاه اجتماعی، دوره ۷، شماره ۲۶: ۸۵-۱۰۴.
۱۹. زارعی، مجتبی؛ آرائی، وحید (۱۴۰۰). «واکاوی و نقد الگوی حکمرانی خوب؛ تبیین شاخص‌های حکمرانی اسلامی مبتنی بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران»، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره ۱۰، شماره ۲، صص ۷-۲۵.
۲۰. سردارنیا، خلیل‌الله؛ شاکری، حمید (۱۳۹۳). «تبیین حکمرانی خوب در نهج‌البلاغه با

- رویکرد روشی زمینه‌گرا»، مطالعات حقوقی، دوره ۶، شماره ۴، صص ۲۷-۵۳.
۲۱. شاه‌آبادی، ابوالفضل؛ جامه بزرگی، آمنه (۱۳۹۲). «نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه»، پژوهشنامه نهج‌البلاغه، شماره ۲، صص ۱-۱۸.
۲۲. شیرکوند، نادر؛ عبادی، مهدی؛ صالحی، علی (۱۳۹۸). «واکاوی رئالیستی مدل اعتدال‌گرا؛ نگاه نوین حکمرانی خوب در جغرافیای سیاسی ایران»، نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۹۸-۱۱۶.
۲۳. صحرایی، علیرضا؛ محمودی نیا، امین (۱۳۹۷). «الگوی حکمرانی خوب: چارچوبی برای تحلیل اقتصاد سیاسی دولت هاشمی رفسنجانی»، مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۸، صص ۲۰۷-۲۲۸.
۲۴. صفریان، روح‌الله؛ امام جمعه زاده، سیدجواد (۱۳۹۶). «الگوی حکمرانی خوب؛ سرمایه اجتماعی و توسعه همه جانبه». دولت پژوهشی، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۱۴۵-۱۸۱.
۲۵. صفریان، روح‌الله؛ شهرم نیا، امیرمسعود؛ امام جمعه زاده، سیدجواد؛ مسعودنیا، حسین (۱۳۹۸). «الگوی حکمرانی خوب و توسعه اقتصادی در ایران و ترکیه (۲۰۰۶ تا ۲۰۱۷)»، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، سال ۱۱، شماره ۲، صص ۸۶-۱۱۰.
۲۶. طاهری، محسن؛ ارسطا، محمدجواد (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی مبانی اصل شفافیت از دیدگاه اسلام و نظریه حکمرانی خوب»، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره ۹: ۲۴-۳.
۲۷. علویان، مرتضی؛ زارع پور، محمد (۱۳۹۶). «شاخص‌های حکمرانی خوب در اندیشه سیاسی آیت‌الله جوادی آملی». پژوهش‌های سیاست اسلامی، شماره ۱۱: ۶۰-۳۷.
۲۸. علینی، ممد؛ غفاری، غلامرضا؛ زهیری، علیرضا (۱۳۹۳). «مبانی دینی سرمایه اجتماعی و نسبت آن با حکمرانی خوب». علوم سیاسی، شماره ۶۷: ۱۶۶-۱۳۳.
۲۹. عیوضی، محمدرحیم؛ مرزبان، نازنین (۱۳۹۵). «بررسی مؤلفه‌های حکمرانی خوب از منظر امام خمینی». مطالعات سیاسی جهان اسلام، شماره ۱۹: ۱۳۷-۱۱۷.
۳۰. عیوضی، محمدرحیم؛ مرزبان، نازنین؛ صالحی، معصومه (۱۳۹۶). «از بررسی حکمرانی خوب تا الگوی حکمرانی پایدار». راهبرد، شماره ۸۵: ۸۶-۵۵.
۳۱. فراستخواه، مقصود. (۱۳۹۵). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر نظریه برپایه، تهران: نشر آگاه.

۳۲. قجری، علی؛ نوربخش، یونس (۱۴۰۰). «مطالعه نسبت مدل حکمرانی جمهوری اسلامی ایران با مدل حکمرانی خوب». مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، (۱)۹: ۶۷-۳۹.
۳۳. گرائیلی، هانیه؛ مطلبی، مسعود؛ ابوالفضل، حسین؛ همتیان، هادی (۱۳۹۸). «فرهنگ سیاسی نخبگان و حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی دولت اصلاحات)»، جستارهای سیاسی معاصر، سال دهم، شماره ۴، صص ۱۷۴-۱۴۷.
۳۴. مبارک، اصغر؛ آذریپوند، زیبا (۱۳۸۸). «نگاهی به شاخص‌های حکمرانی خوب از منظر اسلام و تأثیر آن بر رشد اقتصاد»، اقتصاد اسلامی، سال نهم، شماره ۳۶، صص ۱۷۹-۲۰۸.
۳۵. مرشدی‌زاد، علی (۱۳۹۶). «حکمرانی خوب و حکمرانی مطلوب در تمدن نوین اسلامی»، آینده‌پژوهی ایران، دوره ۲، شماره ۲، صص ۱۲۵-۱۴۰.
۳۶. مفتاح، محمدهادی؛ قاسمی، غلامعلی؛ کردنژاد، نسرین (۱۳۹۴). «امکان‌سنجی اجرای نظریه حکمرانی خوب در جوامع اسلامی با تأکید بر جمهوری اسلامی»، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، دوره ۲، شماره ۲، صص ۱۵۱-۱۷۵.
۳۷. منتظری، محمد؛ بهمنی، اکبر؛ فتحی‌زاده، علیرضا (۱۳۹۷). «الگوی حکمرانی خوب از دیدگاه نهج‌البلاغه: گامی در جهت تبیین الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، دوره ۶، شماره ۱۱، صص ۱۳۳-۱۵۴.
۳۸. میرزاپور ارمکی، ابوالفضل (۱۳۹۸). «ارائه الگوی اسلامی ایرانی دولت‌سازی با تأکید بر تجربه حکمرانی اسلامی». سیاست متعالیه، دوره ۷، شماره ۲۷: ۸۷-۱۰۸.
۳۹. نجفی، سیدمحمدباقر؛ فتح‌اللهی، جمال؛ محمدپور، فرحناز (۱۳۹۸). «نقش حکمرانی خوب در تحقق اقتصاد دانش‌بنیان در ایران». پژوهش‌های اقتصادی، دوره ۱۹، شماره ۱: ۱۶۰-۱۲۹.
۴۰. نصیرخانی، پرویز (۱۳۹۳). «تأثیر حکمرانی خوب به عنوان شاخص اخلاقی بر رشد اقتصادی». مجله اقتصاد و بانکداری اسلامی، دوره ۳، شماره ۷: ۸۵-۱۰۴.
۴۱. نوربخش، بهمن؛ ساعی، احمد؛ میرترابی، سعید (۱۳۹۸). «جایگاه حکمرانی خوب در اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران و اندیشه امام خمینی». رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۴۸: ۱۱۱-۱۳۰.

۴۲. الوانی، سیدمهدی؛ علیزاده ثانی، محسن (۱۳۸۶). «تحلیلی بر کیفیت حکمرانی خوب در ایران»، مطالعات مدیریت، دوره ۱۸، شماره ۵۳، صص ۱-۲۴.
۴۳. وفائی فرد، فرهاد؛ خراسانی، رضا (۱۳۹۸). «مقایسه تطبیقی ایده حکمرانی شهید بهشتی با حکمرانی خوب». سیاست متعالیه، دوره ۷، شماره ۲۶: ۱۵۳-۱۷۲.
۴۴. یوسفی، محمدرضا؛ بابایی، فهیمه (۱۳۹۴). «طراحی مدل حکمرانی خوب بر اساس نامه مالک اشتر و مقایسه آن با اصول حکمرانی خوب بانک جهانی». اقتصاد اسلامی، دوره ۱۵، شماره ۵۷: ۳۱-۶۲.
45. Aguirre, R. T. & Bolton, K. W., (2014). "Qualitative Interpretive Meta-Synthesis in Social Work Research: Uncharted Territory". *Journal of Social Work*, 14(3), pp. 279-294.
46. Britten, N. & et al., (2002). "Using Meta Ethnography to Synthesis Qualitative Research: a Worked Example". *Journal of Health Services Research & Policy*, 7(4), pp. 209-215.
47. Johnson, I., (1997). *Redefining the Concept of Governance*. Quebec: Canadian International Development Agency
48. Sandelowski, M. & Barroso, J., (2006). *Handbook for Synthesizing Qualitative Research*. New York: Springer Publishing Company.
49. Zimmer, L., (2006). "Qualitative Meta-Synthesis: A Question of Dialoguing with Texts". *Journal of Advanced Nursing*, 53(3), pp. 311-318.